

**KULTUROCID NA DRINI
SAVREMENI HUNI¹**

**CULTUROCID ON THE DRINA RIVER -
THE MODERN HUNS²**

Sažetak

*Tekst je prikaz knjige **Kulturocid na Drini. Materijalni spomenici kulture Bošnjaka-muslimana istočne Bosne uništeni u toku srpske agresije 1991-1995.** Šemse Tucakovića, Sarajevo, Futur Art, 2012.*

Summary

*This text contains a review of the book **Culturocide on the Drina River. Destroyed Material Monuments of East Bosnia Bosniaks-Muslims during the 1991-1995 Serbian Aggression** by Šemso Tucaković, "Futur Art", Sarajevo, 2012.*

Prof. dr. Šemso Tucaković jedan je od prvih komunikologa koji se na području Bosne i Hercegovine bavio istraživanjem procesa i načina komuniciranja u toku ratnih okolnosti. U toku agresije na BiH u periodu 1992–1995. izvještavao je iz mnogih ratom zahvaćenih krajeva naše zemlje te na taj način prikupio brojna iskustva i podatke koje će nešto kasnije pretočiti u nekoliko zanimljivih bibliografskih naslova. Proglašen je i jednim od najboljih ratnih reportera. Naučno interesovanje prof. Tucakovića je tri decenije usmjereno u pravcu istraživanja komunikoloških fenomena u vezi sa zločinima nad Bošnjacima u 20. vijeku. Ujedno, jedan je od prvih Bošnjaka u Bosni i

---

¹ Tekst je prikaz knjige *Kulturocid na Drini. Materijalni spomenici kulture Bošnjaka-muslimana istočne Bosne uništeni u toku srpske agresije 1991–1995.* Šemse Tucakovića, Sarajevo, Futur Art, 2012.

² *This text contains a review of the book "Culturocide on the Drina River. Destroyed Material Monuments of East Bosnia Bosniaks-Muslims during the 1991 – 1995 Serbian Aggression" by Šemso Tucaković, "Futur Art", Sarajevo, 2012.*

Hercegovini koji je istraživao fenomen genocida nad Bošnjacima-muslimanima na području bivše Jugoslavije. O ideološkoj, naučnoj, vojnoj i političkoj pozadini zločina genocida nad Bošnjacima u dolini Drine autor je napisao četiri knjige, tri o zločinu nad bošnjačkim narodom Podrinja tokom Drugog svjetskog rata i u vremenu agresije 1992–1995. godine, a ova je rezultat višegodišnjeg istraživanja srpske prakse uništavanja djela višestoljetnog graditeljskog i kulturnog stvaralaštva Bošnjaka-muslimana Podrinja. Ovo je prva knjiga, od planirane četiri, koja obrađuje navedene teme.

Knjiga sadrži 147. stranica i 24 relevantna, bibliografska izvora. Djelo je prikazano kroz tri poglavlja: *Kulturocid na gornjem Podrinju*, gdje autor prikazuje uništene materijalne spomenike kulture u gradovima kao što su Foča, Čajniče, Goražde, Prača, Rudo, Rogatica, Višegrad, *Kulturocid na srednjem Podrinju*, u kojem govori o uništenim objektima u Vlasenici, Bratuncu, Srebrenici i Zvorniku te u posljednjem poglavlju *Kulturocid na donjem Podrinju* autor se bavi istraživanjem uništenog kulturno-historijskog naslijeća u Bijeljini.

Rijeka Drina je jedna od najljepših i najvećih rijeka u Bosni i Hercegovini. Kroz historiju upravo ova, prirodna granica između Bosne i Srbije svjedočila je razvoju jedne specifične kulture i identiteta ali i mnogim hegemonijskim težnjama koje su za rezultat imale sistematsko rušenje i potiranje bošnjačkog stvaralaštva i kulture, naroda koji je u njenoj dolini vijekovima stvarao i gradio.

Kulturocid je zločin koji se ogleda u sistematskom uništavanju spomenika kulture. Tokom rata u Bosni i Hercegovini stradali su mnogi kulturno – historijski spomenici a neki su bili i dio svjetske kulturne baštine. Autor nas ovom kratkom ali vrlo zanimljivom historiografijom podsjeća na jednu kulturu koja je u ovom dijelu naše zemlje stvarala specifične monumente jedinstvenih estetskih, kulturnih i civilizacijskih vrijednosti, te na dimenzije i rezultate njihovog uništavanja.

Moć ljudskog duha i vještina ruku

Dokumentovanim činjenicama, koristeći brojne bibliografske, historijske izvore i mnoga narodna predanja, autor nas vrlo uspješno, skoro pa književno, literarno, romansijski vodi podrinjskim

krajevima i čaršijama od najranijeg doba pa sve do vremena i mjesta kojima svjedočimo i kakva danas poznajemo. Novinarskim, kolekcionarskim umijećem prikupljanja i obrade činjenica, dokumenata i izvora autor nas u prvom poglavlju upoznaje sa Foćom u rimskom periodu, u vremenu kada je ona nosila naziv *Baselum*. Upoređivanjem i navođenjem više različitih izvora, od kojih niti jedan ne deklarira kao apsolutno egzaktno, ostavljena je široka mogućnost kreiranja vlastitog suda i shvatanja. Njegovo istrajno i iscrpno bavljenje historijom podrinjskog kraja, a naročito Foče i fočanskih naselja i objekata, nije nimalo bezrazložno – ima za cilj upoznati nas sa materijalnim i duhovnim dobrom, kulturno-historijskim naslijeđenim podrinjskih Bošnjaka-muslimana, koje je vijekovima stvarano u gradu na Drini, bilo da je on dobio naziv po voću kojem je ovaj kraj bio izuzetno bogat, drvenim posudama, kablicama, fućijama, koje su primijetili turski konjanici ili iz srednjovjekovnog slavenskog naziva “Hoča” ili “Hotča”, koji su Turci preimenovali u Foča podsjećajući se na anadolijsku Foču koja se razvila iz antičke Fokeje. Od 1368. godine, kada se prvi put spominje u pisanim tragovima, pa sve do perioda osmanske vlasti Foča predstavlja jedan od značajnijih trgovačkih centara i raskrsnica karavanskih puteva kojim su pohodili i brojni putopisci čije utiske nam autor vrlo slikovito prikazuje. Štivo je izuzetno bogato i demografskim, statističkim podacima i kao takvo predstavlja riznicu saznanja o ekonomskom, vojnom, političkom razvoju ovog grada koji je u 16. vijeku imao 17 mahala, oko 500 zanatskih i trgovačkih radnji, brojne džamije, hamame, tekije, česme, hanove te musafirhane i predstavljao urbanu sredinu, specifičnu kulturu života te se isticao specifičnim estetskim karakteristikama materijalnih dobara.

Najopširniji dio istraživanja autor posvećuje “cvijetu višestoljetnog neimarstva”, zadužbini Hasana Nazira (sina Jusufova) – Aladža-džamiji, sagrađenoj 1550. godine, koja je pune 442 godine bila inspiracija istraživačima, umjetnicima i putopiscima. Pažljivo skupljajući podatke o utemeljitelju ovog materijalnog dobra i samom nastanku fočanske, šarene džamije kao i brojna narodna predanja te prezentirajući ih u vrlo zanimljivoj kompoziciji, historijski potkrijepljenog i nadnaravno mogućeg, možemo uvidjeti izuzetnu estetsku, materijalnu i duhovnu vrijednost ovog remek-djela orijentalne arhitekture. Opisi eksterijera i interijera Aladža-džamije su vrlo detaljni; životopisni naročito kod opisa zidnog slikarstva, koje je Aladža u

isticalo više od njene arhitekture i po kojem je ona i dobila ime – Aladža (šarena), skoro da je autor mogao izostaviti u prošlosti snimljene fotografije ovog zdanja. Tucaković navodi značajnost i vrijednost cijelog kompleksa Aladža-džamije, koji je sadržavao šadrvan, turbe u kojem je bio pokopan Ibrahim-beg, sin utemeljitelja Hasana Nazira, a koji je pokopan u mezaru namijenjenom njegovom ocu, te mezarluk u kojem je i mezar gradonačelnika Foče, rahmetli Husein-bega Zulfikarpašića, oca još poznatijeg Adil-bega Zulfikarpašića. O monumentalnom objektu, o kojem su sa nadahnućem govorili putopisac Evlija Čelebija, mletački poslanik Pavle Kontarino i sekretar glasnika francuskog kralja Lefevr, autor danas kaže: “Ostajala je na neki način spona između epoha, između jednog dalekog vremena i onog na kraju 20. stoljeća, kada su se u Bosni ponovo pojavili ljudi pomračenog rušiteljskog uma, iznjedreni iz osvajačkog srpskog šovinizma i pravoslavnog ekskluzivizma. Oni su početkom augusta 1992. godine, nakon 442 godine postojanja Aladže, ovaj monument pretvorili u prah i pepeo, ostavljajući pored Čehotine neizbrisivo djelo mraka, mržnje i apsolutnog duhovnog siromaštva.” (Tucaković, 2012:16).

Korisno je i veoma značajno naglasiti da je 80% fotografija kojima je ilustrirana ova knjiga djelo i vlasništvo autora. Većina njih sadrži prikaze tragova vandalizma opustošenih lokacija spomenutih materijalnih dobara koji su vijekovima svjedočili o postojanju jedne kulture, a kojih danas na tim mjestima nema (mjesto na kojem se nalazila Aladža-džamija, uklonjeno turbe Ibrahim-bega, sina Hasana Nazira, ostaci temelja Šafijskog šadrvana, oskrnavljeni mezar rahmetli Husein-bega Zulfikarpašića, srušeni Šareni mejtef, mjesto gdje se nalazila stara Careva džamija i dr.). Posebno zanimljiva je fotografija uništene Prijeke čaršije, za koju autor navodi da su je “srpski zločinci uništavali tri puta u 20. stoljeću”. Prijeka čaršija je u 16. vijeku bila mjesto nastanka Foče i zvala se Šehova mahala, autor je opisuje i kao “najkarakterističniju orijentalnu čaršiju na Balkanskom poluostrvu”. Komparirajući ih sa fotografijama na kojima su ovi materijalni i duhovni svjedoci kulture jednog naroda u punom sjaju, autor šalje veoma slikovitu i duboku konotativnu i denotativnu poruku. Na području gornjeg Podrinja autor potcrtava značaj, vrijednost i ljepotu vjerskih objekata koji su također uništeni: Aladža-džamija, Šehova džamija, Careva džamija, Atik Alipašina džamija, Mumin-begova džamija, Devova džamija, Kadi Osman-efendijina džamija, džamija

Mehmed-paše Kukavice, Hadži Mustafin mesdžid (Pilavska džamija), Hadži Osman-begova džamija, Džamija defterdara Memi Šah-bega, šejh-Pirijin mesdžid (Tabačka džamija) i Ali-Čohodarova džamija. Uništeni su jedinstveni spomenici kulture Bošnjaka: čaršija, tekije, naselja, mezarluci, sahat-kule, česme i dr. Uništena je i najstarija džamija u Bosni – Turhan Emin-begova džamija, te najstarija bosanska tekija – Bajezid-babina tekija.

Autor nas zanimljivom naracijom vodi kroz stare čaršije i mahalske sokake Čajniča, upoznavajući nas sa vjerskim objektima koji su na ovom području nastali još u davnim stoljećima i njihovim nenadmašnim materijalnim, duhovnim i estetskim karakteristikama. Jedan od takvih čajničkih objekata je džamija stara 440 godina te Mir Muhamedova džamija iz 16. vijeka, koja se još prije rata nalazila pod zaštitom drževe, a kojih danas na tim mjestima nema. Sa jednakim poštovanjem i ushićenjem vještine ruku predaka upoznajemo se sa zanimljivom graditeljskom cjelinom u Prači, Semiz Ali-pašinim turbetom sa haremom Semiz Ali-pašine džamije, koja je proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine, a uništena 1992. godine. U Rudom, mjestu koje je poznato kao rodni kraj čuvenog Mehmed-paše Sokolovića, uništene su dvije džamije iz 1568. godine, a čiji su utemeljitelji bili paše Sokolovići.

Kada je usvojena Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine, 1972. godine, do danas je na Listu svjetske baštine UNESCO-a upisano ukupno 936 dobara (725 kulturnih, 183 prirodnih i 28 mješovitih). U skladu sa ovom konvencijom, upisana dobra predstavljaju dio svjetske baštine sa izuzetnom univerzalnom vrijednošću. Upisana dobra iz Bosne i Hercegovine na UNESCO-ovoj Listi svjetske baštine su Most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu i područje Starog mosta u Mostaru.³ Autor tvrdi kako je upravo ovaj, najpoznatiji višegradski monument, opjevan i oslikan kroz najljepša umjetnička dostignuća, bio nijemi svjedok patnje i zlodjela, preimenovavši ga u Višegradski most iz želje da se trag jednog vremena i jednog naroda zauvijek izgubi. No, njegovi su svodovi ostali i opstali nakon brojnih najezda da se ponosno stapaju sa talasima hirovite Drine.

---

³ Preuzeto sa <http://unesco.bih.mcp.gov.ba>, 01. 11. 2012.

U posljednjim poglavljima prezentirani su uništeni materijalni spomenici kulture Bošnjaka-muslimana na srednjem i donjem Podrinju. Tucaković ovdje navodi posebno zanimljiva i vrijedna djela te graditeljske cjeline orijentalne kulture koja su mahom rušena u područjima Vlasenice, Bratunca, Srebrenice, Zvornika i Bijeljine. Neki od tih spomenika bili su i turbe pjesnika, šejha i narodnog tribuna Hasana Kaimije u Zvorniku te drvena džamija iz 15. stoljeća u Kušlatu. Odnos prema drugom i drugačijem, prema vrijednom i duhovnom očit je u postupcima u Bijeljini, gdje su na mjestima gdje su se nalazile Džedid i Atik-džamija stvoreni pijaca i smetlište.

Pomračenje svijesti i savjesti

“Povijesne reminiscencije na Foču podsjećaju nas na sjajnu prošlost jednog grada koji su srpski barbari poslije 1992. godine pretvorili u nešto drugo, što se skriva od svoje povijesne dimenzije i sadržaja, što zločinom postaje suprotnost dosadašnjoj kulturno – povijesnoj formi. Foča je simbol bošnjačkog stradanja u Podrinju – u njoj su ostali samo tragovi jedne kulture koja je uništena detaljno.” (Tucaković, 2012:138)

Materijalni spomenici kulture Bošnjaka-muslimana na području Podrinja nisu odolijevali vremenu koje je na njima neumitno ostavljalo tragove, ali autor tvrdi da su upravo ovi spomenici dijelili istu sudbinu kao i njihovi stvaraoci u prošlosti. Pokušaja njihove revitalizacije bilo je još za vrijeme austrougarske uprave dok se sistem za vrijeme Kraljevine Jugoslavije uopće nije brinuo za ovaj vid materijalnog nasljedstva, a takav način razmišljanja eskalirao je u toku Drugog svjetskog rata tako da je, Tucaković zaključuje, sistematsko uništavanje kulturno-historijskog naslijeća trajalo 130 godina.

“Cilj tih Huna savremenog doba bio je grad Srba, grad nastao na zločinima genocida i kulturocida nad Bošnjacima i njihovim kulturnim stvaralaštvom. Takav grad dobiven masovnim zlodjelima nad bošnjačkim stanovništvom, oni su nazvali 'Srbinje'. Na mjestu gdje su Bošnjaci pet stoljeća podsticali stvaralaštvo, tolerantnost, podizali škole, hamame, uspostavljali veze sa drugim dijelovima evropskog kontinenta, stajale je drevna Foča.” (Tucaković, 2012:88).

Autor tvrdi da je jedini i osnovni razlog uništavanja vrijednih i svjetovnih i sakramentalnih objekata bilo pomračenje uma – želja da se stvori nacionalno čista teritorija ne samo genocidnim sredstvima nego i uništavanjem svega onoga što bi moglo podsjetiti da se radi o jednoj kulturi, naciji, vjeri i svemu onome što je duh tog naroda stvorio; izbrisati historiju, sjećanje i pamćenje. Sva ta vrijedna graditeljska umijeća, kako navodi autor, “slabila su moral srpske vojske”, a za njihovo uništavanje dobijane su pohvale i ordenja.

Prof. Tucaković ističe dvije značajne misije. Jedna je da se akcentira na potrebnost brige za bošnjačko kulturno-historijsko naslijeđe, a druga je da se sačuva uspomena na izuzetne spomenike koje je jedna kultura stvorila, a kojih danas nema. Sve novo što prihvatamo, stvaramo i živimo, uveliko dopunjujemo iskustvima iz prošlosti. Na kakvim će iskustvima prošlosti jedan narod graditi spoznaju o svom postojanju? Za nadati se da će u nekim novim stoljećima postojati više volje, želje i mogućnosti da se prema onome što danas stvaramo naši potomci odnose sa više poštovanja i divljenja. Za sada se autoru, komunikologu, možemo zahvaliti za ovaj jedinstveni spomenar i teme kojima bi se danas u našoj zemlji trebali još više baviti i historičari i brojni profesionalno zaduženi za očuvanje i vrednovanje materijalnih i duhovnih dobara Bosne i Hercegovine i njenog kulturno-historijskog naslijeđa